

Meegeren, P. van (1997), *Communicatie en maatschappelijke acceptatie van milieubeleid*. Wageningen: Communicatie en Innovatie Studies, Landbouwniversiteit (dissertatie).

Meegeren, P. van & C. Leeuwis (1998). Naar een methodiek voor interactief ontwerpen. *Sociale Interventie*, 7, 82-90.

Röling, N.G. & M.A.E. Wagemakers (eds), *Facilitating sustainable agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Woerkum, C.M.J. van & L.A.M.M. Adolfse (1998), Interactieve kennisontwikkeling en –benutting, *Sociale Interventie*, 7, 10-19.

Woerkum, C.M.J. van (1987), *Massamediale voorlichting: Een werkplan* (2^e dr.), Meppel/Amsterdam: Boom.

Woerkum, C.M.J. van (1999), *Thinking globally and locally, kennis en plattelandsvernieuwing*, Den Haag: NRLO.

1.6 Sociologisch kennisaanbod voor recreatie en toerisme: een verbrede ontwikkeling voor nieuw platteland

Jaap Lengkeek

Inleiding

In het kader van het evaluatieonderzoek naar de behoefte aan gedragswetenschappelijk en bestuurskundig onderzoek voor vraagstukken van de Groene Ruimte heeft het Ministerie van LNV aan een aantal auteurs gevraagd een essay te schrijven over het kennisaanbod op een aantal deelterreinen waaronder dat van de recreatiesociologie. Recreatiesociologie is een term die afkomstig is uit een verleden, waarin een eenduidig openluchtrecreatie-beleid behoefte had aan sociaal-wetenschappelijke onderbouwing en inspiratie. Die tijd ligt alweer ver terug. Sinds de term recreatiesociologie ervoor werd bedacht hebben zowel het wetenschaps- als het beleidsterrein nogal wat mutaties ondergaan.

Mijn betoog begint met een korte terugblik op de recreatiesociologie. Daarna zal ik ingaan op de verbreding van het bedoelde wetenschappelijke aandachtsveld en de aanwezige expertise. In de twee daarop volgende paragrafen zal ik respectievelijk aangeven wat in mijn optiek de belangrijkste thema's uit het maatschappelijk debat zijn, waaraan deze expertise moet bijdragen en in welke richting verder moet worden geïnvesteerd.

Recreatiesociologie

Onderzoek naar vrijetijd en recreatie heeft een vooroorlogse traditie (Beckers en Mommaas, 1991). Belangrijke impulsen om een terrein van wetenschappelijk onderzoek te ontsluiten komen echter vooral voort uit de beleidsinitiatieven na de

Tweede Wereldoorlog (zie bv. RNP 1963). Het streven werd gericht op nieuwe recreatieruimten, diversiteit, en doelmatig gebruik. Ruimte voor recreatie werd een zaak geacht die in een steeds voller wordend land van cruciaal belang was. Versnippering van recreatieve kwaliteiten vormden een hoofdprobleem: nauwelijks was nog grootschalige, aaneengesloten recreatieruimte te vinden. Nieuwe grootschalige recreatieve elementen achtte men op korte termijn nodig. Veel van dezelfde soort argumenten, die men thans hoort in verband met grootschalige natuurgebieden, werd toen voor de recreatie gebruikt.

Voorafgaand en volgend op de beleidsinitiatieven werden wetenschappelijke onderzoeken en verkenningen uitgevoerd om na te gaan hoe voldoende landelijke recreatieruimte geschapen zou kunnen worden om te voorzien in de behoefte van - overwegend stedelijke - Nederlanders om in de open lucht zich te kunnen ontspannen.

Aan de Utrechtse Rijksuniversiteit, de Wageningse Landbouwhogeschool en de Technische Hogeschool Delft vormden zich in omvang bescheiden wetenschappelijke groeperingen, die een sociaal-wetenschappelijke bestudering van vrijetijd en openluchtrecreatie met verve ter hand namen (Kerstens, 1966; Wippler, 1968; Hessels 1973; Mulder, 1974). De sterke nadruk op het gedrag van mensen in hun vrije tijd, vooral in relatie tot het gebruik van de buitenruimte, leidde tot een overwegend sociologische benadering en een notie van zoiets als 'recreatiesociologie'.

Aan de Landbouwhogeschool is in de jaren zeventig een 'Oriëntatie Recreatiesociologie' ontstaan, binnen de studierichting Sociologie (Beckers, 1978). Er ontstond een nauwe samenwerking van daaruit met de cultuurtechniek op het gebied van inrichting en toegankelijkheid van het platteland, recreatief gebruik van oppervlaktewater en stedelijke recreatie. In Utrecht ontstond een andere kern van recreatiesociologisch onderzoek en onderwijs, waarbij de gezinscontext een belangrijke invalshoek vormde.

Recreatiesociologie was natuurlijk moeilijk los te denken van de bredere vraagstukken van vrijetijd. Het Centraal Bureau voor de Statistiek startte in 1957 een omvangrijk onderzoek naar de vrijetijdsbesteding van Nederlanders. Later kwam met de oprichting van het Sociaal en Cultureel Planbureau in 1974 daar nog het *Tijdsbestedingsonderzoek* (TBO) bij. Het SCP was een duidelijk voortbrengsel van een beleidscultuur van de bloeiende verzorgingsstaat, waarin de maakbare samenleving een centraal gedachtengoed was.

Het typisch recreatiesociologische onderzoek ontwikkelde zich in de zeventiger jaren vooral onder invloed van het openluchtrecreatiebeleid, dat zich in het welzijnsministerie van CRM een krachtige plaats had weten te verwerven (studies van o.a. Beckers e.a., 1980; Karsten, 1980). Echter, door de plotselinge ommekeer in de nationale economie (stagnatie van de groei, explosieve werkloosheid) en politiek ('heroverwegingsoperatie', terugtrekking en decentralisatie) veranderde het een en ander in de onderzoekswereld. Er kon nog onderzoek tot stand komen naar recreatiegedrag en werkloosheid in 1985, waarin ook theorie en empirie een gelijkwaardige positie innamen (Anderson en De Jong, 1985 en 1987). Daarna werd het stiller met dit soort onderzoeksopdrachten vanuit de rijksoverheid aan het academische veld van de recreatiesociologie. De openluchtrecreatie werd in 1982 als

beleidsveld ondergebracht bij het Ministerie van LNV en de belangrijkste lijn van beleidsonderzoek zou al spoedig minder via de universitaire wereld lopen en veel meer via de eigen onderzoeksinstituten van het ministerie, deel uitmakend van de Directie Landbouwkundig Onderzoek.

De gedaanteverwisselingen van de recreatiesociologie

In de loop der tijd heeft de recreatiesociologie verschillende gedaanteverwisselingen ondergaan (zie ook Dietvorst en Spee, 1991). De stevigere verankering van het onderwerp binnen de universitaire wereld onderstreept het geleidelijk gevestigd raken van een overtuiging dat recreatie en vrijetijd wezenlijke maatschappelijke thema's zijn. In de tweede helft van de tachtiger jaren zijn twee leerstoelen ingesteld, vrijetijdstudies (later -wetenschappen) in Tilburg (Beckers, later aangevuld met Schorr, Knulst en De Knop) aan de Katholieke Universiteit Brabant, en recreatiekunde aan de Landbouwuniversiteit Wageningen (Dietvorst).

De *eerste gedaanteverwisseling* wordt aangegeven door de termen 'studies' en '-kunde'. De sociologische optiek verloor haar primaat, ten gunste van een interdisciplinaire benadering. De Wageningse richting drukte bovendien met 'kunde' de toepassingsgerichtheid uit, die vooral in ruimtelijke zin werd bedoeld. Beide richtingen hebben hun voorlopers gehad. Tussen de toenmalige Katholieke Hogeschool Tilburg en het Nederlands Wetenschappelijk Instituut voor Toerisme te Breda was in het begin van de tachtiger jaren het Centrum voor Vrijetijdskunde opgericht, welke een cursus *Vrijetijdskunde* verzorgde. In 1984 werd in Wageningen de multidisciplinaire Werkgroep Recreatie in het leven geroepen, waarin tal van Wageningse disciplines participeerden die op enigerlei wijze bij recreatie betrokken waren. De accenten kwamen in Tilburg en Wageningen verschillend te liggen: in Tilburg een nadruk op de relatie met cultuurwetenschappen, psychologie en marketing; in Wageningen een nadruk op de relatie met ruimtelijke wetenschappen. Het toenemend belang van de sociale geografie als ruimtelijke wetenschap in de benadering van recreatie en toerisme komt ook tot uitdrukking in de latere verandering van naamgeving van de leerstoel Recreatiekunde in: Sociaal-ruimtelijke Analyse, met bijzondere aandacht voor recreatie en toerisme.

Een *tweede gedaanteverwisseling* is een verschuiving van zwaartepunten en verdere verspreiding van het recreatieve aandachtsveld onder meer academische instellingen. De instelling van de leerstoelen in Tilburg en Wageningen markeerde de verankering van het aandachtsveld in de academische wereld. De sociologen in Utrecht hebben het terrein van de vrijetijd verlaten. Vanuit de sociale geografie is een groeiende belangstelling voor het werkterrein te constateren geweest (Koetsier en Thissen, 1982). In Groningen zijn twee sociografische leerstoelen, die zich tenminste impliciet bezighouden met recreatie en toerisme in het landelijk gebied en in relatie tot cultureel erfgoed. In Rotterdam Erasmusuniversiteit is een deeltijdleerstoel ontstaan voor toerisme management, gesponsord door grote bedrijven die belang hebben bij toerisme. Aan de TU Eindhoven wordt in het kader van Urbanistiek gewerkt aan modellen voor vrijetijdsvoorkeuren. In 1993 is binnen NWO een tijdelijk onderzoeksprogramma opgezet, FUTRO (fundamenteel tijd-ruimte onderzoek op het terrein van toerisme en recreatie), waarvan de doelstelling was het verschaffen

van inzicht in de fundamentele eigenschappen van tijd-ruimtelijke transformaties en het vertalen van dat inzicht voor toeristisch-recreatief beleid.

Een *derde gedaanteverwisseling*, die nauw samenhangt met de twee vorige is de verbreding van het studieobject van het interdisciplinaire terrein.

De eerste verbreding is een meer integrale benadering van recreatie én toerisme als samenhangende domeinen van vrijetijdsgedrag. Recreatie en toerisme zijn als wetenschapsterreinen lange tijd los van elkaar blijven bestaan, als weerspiegeling van de politiek-bestuurlijke segregatie tussen beide beleidsvelden in Nederland. De koppeling van recreatie en toerisme, eind jaren tachtig in Wageningen en Tilburg, heeft interessante nieuwe inhoudelijke impulsen opgeleverd en een sterke internationale dimensie aan het wetenschapsterrein toegevoegd. Nadrukkelijk zijn hierdoor de toeristisch-recreatieve ontwikkelingen in het licht komen te staan van het *duurzaamheidsdebat*, het *postmodernisme debat* en het *globaliseringsdebat*.

Een tweede verbreding heeft betrekking op de vermenging van stad en platteland. Hierbij gaat het om de relatie tussen vrijetijd, stedelijk wonen op het platteland, vergroening van de stad en verstening van het platteland, stadslandbouw en internationale stedelijke netwerken, die aan open Groene Ruimte nieuwe betekenissen verlenen. Nieuwe interesses betreffen culturele uitingen in de stedelijke vrijetijdscontext, de enorme groei van 'places of consumption' (vermaakscentra, terrassen, café's, restaurants, winkels), de aspecten van ethniciteit, nieuwe leefstijlen en de stedelijke vrijetijdsindustrie (multi-purpose vrijetijdscentra). Een overzichtsstudie van de betekenis van vrijetijd, en met name de 'ervaringsindustrie' voor urbane en rurale gebieden is zeer onlangs uitgebracht door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Mommaas e.a. 2000).

Een derde verbreding is die van de meer expliciete rol van toerisme, recreatie en vrijetijdsbesteding in de herstructurering van het platteland. Hier liggen directe koppelingen met de rurale sociologie en de plattelandsgeografie. Het gaat zowel om de vormgeving van de rurale idylle (zie ook vorige verbreding), de reconstructie van het rurale, functiescheiding en functiemenging (zie bijvoorbeeld verbrede plattelandsontwikkeling) en de bijdrage van toerisme aan de economie en leefbaarheid van het platteland.

Een vierde verbreding is die van een meer integrale benadering van recreatie, toerisme en natuur. Dit aandachtsveld heeft in tegentelling tot de andere verbredingen wel een lange voorgeschiedenis, maar de accenten zijn toch drastisch verschoven. Het *ecotoerisme debat* geeft een internationale optiek op zowel gedagsbeïnvloeding van bezoekers aan kwetsbare natuurgebieden als streefbeelden voor ontwikkeling.

Een vijfde verbreding gaat om behoud en ontwikkeling van lokale identiteit, authenticiteit en cultureel erfgoed. Toerisme en andere vormen van vrijetijdsbesteding kunnen beeldbepalend worden voor de culturele en ruimtelijke omgeving. Tot de verbreding behoort studie naar de manieren waarop beelden, identiteiten en verbeeldingen worden geproduceerd en gerepresenteerd.

Een zesde verbreding bouwt voort op de vroegere interesse in toeristisch-recreatief gedrag en achtergronden. De overwegend beschrijvende benadering van gedrag en drijfveren is in het licht geplaatst van theorieën over leefstijlen en consumptiepatronen. Er ligt daarmee een relatie naar een meer sociologisch-

fenomenologische benadering van ervaringswerelden en een omgevingspsychologische en naar de meer marketing geïënteerde aanpak. Verbeelding, voorkeuren en waarderingen kunnen integraal worden onderzocht met de tijd-ruimtelijke patronen van het gedrag, waarvoor methoden en technieken volop in ontwikkeling zijn.

Een zevende verbreding is die van de zeggenschap bij toeristisch-recreatieve 'transformaties'. De wereld van toerisme en recreatie wordt gekenmerkt door een veelheid en heterogeniteit aan belangen. Deze belangen kunnen verbonden zijn met zeer ongelijke machtsbronnen. Zeggenschap verwijst naar de invloed die actoren kunnen uitoefenen op ontwikkelingen en processen. Twee relevante voorbeelden zijn: de organisatie en profilerering van de toeristisch-recreatieve sector van georganiseerde, maar zeer ongelijke belangen (bedrijven, branche- en belangenbehartigingsorganisaties, verenigingen, actiegroepen etc.) en inschakeling van lokale groepen bij de toeristisch-recreatieve productontwikkeling. Dit laatste geschiedt vanuit oogpunt van direct voordeel of van leefbaarheid, mede tegen de achtergrond van een toenemend belang van de vrijetijdskarakteristieken van de woonplek.

Een achtste verbreding is integrale aandacht voor netwerken en ketens, die de toeristisch-recreatieve productontwikkeling dragen en vormgeven. Dietvorst pleitte in zijn inaugurele rede al voor een netwerkbenadering (Dietvorst, 1989). AIO-onderzoek op dit terrein van ketens en netwerken loopt op dit moment in Rotterdam en Wageningen. Hier raakt de vroegere recreatiesociologie aan de Wageningse rurale en ontwikkelingsociologie en de economische ketenbenadering.

Een negende verbreding levert de inschakeling van ICT en de ontwikkeling van de digitale samenleving. Omdat de digitalisering van informatie in de samenleving een enorme invloed zal uitoefenen op de vrijetijd in het algemeen, en het toerisme in het bijzonder, vormt dit een omvangrijk onderzoeksterrein, dat nog maar tendele in beeld is. De digitale representatie zal vérstrekkende invloed uitoefenen op het keuzegedrag van toeristen en recreanten. Bovendien kunnen digitale technieken worden ingezet bij planvorming en vormgeving, waarmee voor actoren van diverse achtergrond (bewoners, ondernemers, beleidsmakers etc.) de consequenties van keuzen inzichtelijk en onderhandelbaar gemaakt kunnen worden.

Een *vierde gedaanteverwisseling* van de recreatiesociologie is dat deze als specifieke invalshoek verdampst is, ten faveure van een post-paradigmatisch en transdisciplinair perspectief. Na zo'n 30 jaar recreatie en toerisme-onderzoek zijn er tal van 'paradigma's' ontstaan, die naast elkaar bestaan, zonder dat één paradigma de benadering van het object overheerst.

Veel van de overwegend 'positivistische' wetenschapstraditie van de 'openluchtrecreatie-fase' is blijven doorwerken in onderzoek naar gebruik en kwaliteiten van de omgeving. Dat blijkt onder meer uit een langdurige concentratie op gebruikswaarden van de omgeving, waaraan later de belevingswaarden als object zijn toegevoegd, beide onderzocht op beperkt theoretische basis met een sterk empirische inslag, direct refererend aan beleidsvragen en normatieve doelstellingen. Ook wordt gebruik gemaakt van bedrijfskundige modellen, die toerisme als praktisch vraagstuk poneren en minder als maatschappelijk vraagstuk problematiseren.

Elders is gedurende lange tijd een 'structuratie-perspectief' gehanteerd, ontleend aan de Britse socioloog Giddens (1979). Met dit perspectief wordt een model gegeven voor de permanente, wederzijdse relatie tussen actor en structuur, waarmee vooral een 'heuristisch' kader is geschapen om maatschappelijke verschijnselen te onderscheiden en te duiden. Daaraan is een meer empirisch arbeidstijd- en tijdbudgetbenadering verbonden, waarmee tal van studies zijn voortgebracht over veranderingen van de betekenis van vrijetijd in de veranderende samenleving (waaronder een omvangrijk onderzoek naar trends en scenario's).

Voorts is een 'interactionistisch' perspectief gebruikt (recreatie en vrijetijd is wat men definieert en als zodanig waarneemt). In de jaren tachtig is daar een optiek bijgekomen, die zowel de institutionele sector als de leefwereld een duidelijkere theoretische plaats gaf, ontleend aan de kritische sociologie van de Frankfurter Schule, m.n. Jürgen Habermas. Het leefwereld concept is vervolgens nader uitgediept in fenomenologische zin (voortbouwend op het werk van Alfred Schutz) en gekoppeld aan de toeristische sociologie van Erik Cohen. Beeldvorming en verbeelding staan daarin centraal (Lengkeek 1996). De nieuwe netwerk benadering heeft sterke relaties met Long's actor-centrische invalshoek (Long 1992).

Tegenwoordig wordt daarnaast een postmoderne optiek gebruikt om de hedonistische kanten van de vrijetijd te interpreteren, waarbij begrippen als 'spektakel' naar voren worden gebracht om aan te geven hoe het toeristisch-recreatieve universum alom tegenwoordig is. In dat universum gaat het niet meer om authenticiteit, maar om gemakkelijk te 'consumeren' esthetische en andere genoegens, waarbij 'beeld' en realiteit als het ware zijn omgedraaid. De verbeelding vormt de realiteit.

Vanuit de sociale geografie is, blijkens een artikel van Ashworth en De Haan (1998) in *Geografie*, ondanks hooggespannen verwachtingen dat een vrijetijds-geografie in aantocht zou zijn (Koetsier en Thissen, 1982), geen eenduidig paradigma ontstaan, maar wordt ook de aandacht voor bijvoorbeeld toerisme als geografisch vraagstuk aangestuurd door uiteenlopende invalshoeken.

Intussen is voor het brede aandachtsveld van de vrijetijd, en zeker ook voor de specifiekere domeinen van recreatie en toerisme, niet alleen een multi- of interdisciplinaire aanpak ontstaan, maar is zelfs de relevantie van scheidingswanden tussen disciplines aanzienlijk verminderd. Het wordt steeds onduidelijker wat het verschil is tussen een (recreatie)sociologische en andere maatschappijwetenschappelijke benaderingen van recreatie en toerisme, of dit nu vanuit geografie is, omgevingspsychologie, rurale sociologie of andere subdisciplines.

Vanuit de DLO instituten, in samenwerking met Wageningen Universiteit (tegenwoordig samen in Wageningen Universiteit en Researchcentrum), gaat sinds kort een sterke impuls uit voor een directe koppeling sociale wetenschappen, natuurwetenschappen en beleidswetenschappen tot een meer geïntegreerde 'Delta' benadering ($\alpha + \beta + \gamma = \delta$). Ook dit heeft vérstrekkende consequenties voor de recreatiesociologie van weleer. De Delta-aanpak doorbreekt opnieuw scheidingslijnen, deels uit fundamentele overwegingen, deels uit de pragmatiek om bestaande expertise beter op elkaar te betrekken en te benutten. Door de koppeling van benaderingen wordt ook een meer integraal ontwerp onderzoek mogelijk.

Om het voorgaande beeld van verdamping van scheidslijnen en coëxistentie van veel paradigma's aan te vullen, moet gewezen worden op een specifieke legitimatie van de zogeheten 'ervaringskennis'. De wetenschappelijke kennis ontleent haar legitimiteit aan herhaalbaarheid en toetsbaarheid. In aansluiting op nieuwe sturingsconcepten, zoals interactieve planvorming en interactief ontwerpen, wordt meer en meer aandacht geschonken aan de zogeheten 'ervaringskennis', die in de maatschappelijke praktijken wordt voortgebracht, waarbij de legitimiteit van deze kennis hieruit bestaat dat voor groepen mensen met hun specifieke belangen dát de werkelijkheidsdefinitie vormt, waarmee zij wensen te werken, bijvoorbeeld in besluitvormingssituaties. De wetenschappelijke kennis is beperkt door de zelf gekozen theoretische en methodische uitgangspunten. De toegepaste wetenschap is doorgaans bovendien beperkt door beleidsintenties. De ervaringskennis is beperkt door het onmiddellijke belang dat er mee gemoeid is, in relatie met de machtspositie van de betrokkenen. De ervaringskennis vormt een tegenwicht tegen de wetenschappelijke en beleidsmatige expertise. Tezamen geven zij een 'transdisciplinair' kader.

Processen en thema's

Toerisme wordt wel eens vergeleken met de nieuwe grote volksverhuizing (geen plek ter wereld meer zonder toerisme) en de nieuwe industriële revolutie (de produktie van ervaringen als grootste economische groeisector). Andere vrijetijdsdomeinen hebben evenzeer een onontkoombare maatschappelijke relevantie gekregen. Niet voor niets wordt er gesproken over de economie van ervaring en vermaak. In hun boek *The Experience Economy* (1999) wijzen de Amerikaanse economen Joseph Pine en James Gilmore op de enorme betekenis van het dramatisch element in de ervaring, als verhandelbare waar (zie ook Mommaas e.a., 2000). Wat zijn nu de belangrijkste vraagstukken die met deze ontwikkelingen in de vrijetijd naar voren komen? Ik zal een aantal processen en thema's kort de revue laten passeren, overigens zonder de pretentie daarmee volledig te zijn.

Een eerste proces is dat van de *globalisering en re-localisering*. De wereld komt dichterbij voor iedereen, ontwikkelingen op één plaats kunnen overal hun repercussies hebben, en de gedaante waarin de wereld verschijnt begint trekken van eenvormigheid te krijgen, in extreme vorm aangeduid als MacDonaldisering en Disneyficatie. Tegenover de tendentie van wereldomspannende verbanden, staat een geneigdheid om het specifieke en het lokale te benadrukken. Niet alleen wordt het specifieke gevonden in het reeds bestaande, ook wordt lokale eigenheid uitgevonden en gereconstrueerd als toeristische attractie.

Een tweede proces, samenhangend met de schaalvergroting genoemd in het voorgaande, is *tijd-ruimtelijke differentiatie en fragmentatie* (zie o.a. Giddens, 1979), een proces van uiteenvallen van individuele en collectieve gedragingen in verschillende soorten tijdpatronen die met verschillende plaatsen worden verbonden. Bovendien worden veel sociale relaties ontkoppeld van hun lokale inbedding (tijd-ruimte distantiatie). Castells (1996) besteedt aan deze verschijnselen veel aandacht in zijn boek over de netwerksamenleving. Samenhangend hiermee kan worden gewezen op processen van individualisering en flexibilisering.

Een derde proces is dat van *kapitaal-accumulatie en commodificatie van de ruimte* (zie o.a. Harvey, 1990). Economische processen zijn belangrijke sturende krachten

voor transformaties van de ruimtelijke omgeving, die direct te maken hebben met het primaat van de Westerse kapitalistische samenlevingen. Enerzijds leidt dit tot welvaarts groei (een belangrijke voorwaarde voor vrije tijd), anderzijds worden kwaliteiten van de omgeving steeds meer gevormd door de waarde die deze krijgen als hulpbron voor consumptie (ervaring). Een ontwikkeling die hiermee samenhangt is bijvoorbeeld het toenemende belang van het platteland als consumptieruimte.

Een vierde proces laat de ontwikkeling zien van twee tegengestelde relevanties van tijd: *versnelling en vertraging*. Allerlei processen, zoals samenhangend met de dynamiek van kapitaal, laten een voortdurende versnelling zien. Producten krijgen een hoge omloopsnelheid, toeristische omgevingen laten een steeds kortere productlevenscyclus zien (producten worden daarom gestandaardiseerd), en interacties tussen mensen, zelfs op grote afstand, worden gekenmerkt door onmiddellijkheid. Deze versnellende krachten laten hun symptomen zien in gejaagdheid en stress. Een tegenkracht is zichtbaar in accentueringen van nostalgie, behoud en reconstructie, ecologisering van de ruimte met autonome, trage natuurlijke processen en sinds enige tijd een zelfs door de politiek gesteunde roep om 'onthaasting'.

Een vijfde proces is dat van *esthetisering en visualisering*, waarbij steeds meer de zichtbare kenmerken van ruimte centraal komen te staan in de toeristisch-recreatieve ervaring en consumptie. Hiermee gaat gepaard een grote mate van oppervlakkigheid, waarmee de relatie tussen bezoeker en omgeving kan worden gekenmerkt. Gecombineerd met het proces van commodificatie kan deze esthetiserende tendentie vóórstreckende gevolgen hebben voor de vormgeving van de ruimte.

Het is in het bestek van dit essay niet doenlijk om veel verder te gaan met het signaleren van centrale thematieken en processen. Eerdere pogingen daartoe zijn onder meer te vinden in de onderzoeksnotitie van de Tilburgse vrijetijds-onderzoekers 'Recreatie 2020' (Van der Heuvel e.a., 1997).

Een nieuw platteland

De genoemde processen vinden hun neerslag in wat thans in Nederland wordt aangeduid als 'de Groene Ruimte'. De Groene Ruimte is zelf een transformatie van het platteland, dat echter niet meer zoals voorheen gedomineerd wordt door agrarische functies, maar dat mede betekenis krijgt door ecologische functies, agrarische pluri-activiteit, vrijetijdsbesteding, wonen in de rurale idylle, nieuwe relaties met de stedelijke concentraties en een strijdperk van aanspraken vormt. Een nieuw platteland, dus, wat de groene elementen vormt in een verder stedelijk weefsel dat de landsgrenzen overschrijdt. In dit nieuwe platteland manifesteren zich allerlei processen, die hiervoor zijn geschetst. De Groene Ruimte is 'space', waarin deze processen zich voltrekken, maar ook 'place', een geheel van plekken met eigen kenmerken. Tegen tendenties van uniformering en versnelling in, die zich in de samenleving als geheel voordoen, probeert men meer en meer de nadruk te leggen op de sferen en kwaliteiten die bepaalde plekken hebben. Het gaat dan om ruimtelijke differentiatie, bijvoorbeeld in termen van 'traag' en 'snel' en het bewust creëren van plekken met uiteenlopende ervaringskwaliteiten en sferen. Drie belangrijke aandachtspunten zijn: het wonen in de Groene Ruimte, de ecologische waarden, die tevens ervaringswaarden zijn, en de vrijetijdsindustrie. Tussen deze elementen bestaan grote potentiële spanningen. Een spanning bestaat bijvoorbeeld

tussen de denkwijze waarin de ruimtelijke inrichting primair wordt afgestemd op de vervulling van maatschappelijke behoeften in de sfeer van wonen, werken of recreëren en dergelijke enerzijds en de 'van nature' gegeven ecologische uitgangspunten voor inrichting anderzijds. Een spanning kan ook ontstaan bij een marktgerichte benadering van de maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkeling, binnen de grenzen die daaraan door het publiek- en privaatrecht zijn gesteld. In de westerse wereld kunnen eigendomsrechten (al dan niet onderworpen aan de vastgestelde beperkingen) vrijelijk worden verhandeld. Met andere woorden, er is een markt voor die de ruimtelijke organisatie en inrichting stuurt.

Deze spanningen in de Groene Ruimte geven ook aanleiding voor nieuwe interacties tussen organisaties. Deze interacties kunnen bepalend zijn voor het ontwikkelen van zogenaamde 'innovatiemilieus' (zie Castells & Hall, 1994). Een belangrijke behoefte, die in de steeds complexer wordende Groene Ruimte groeit, gaat uit naar het creëren van kennisnetwerken, waarin wetenschappelijke en praktische kennis wordt ingebracht, op peil gehouden en al dan niet interactief aan een breed publiek van belanghebbenden ter beschikking komt. Dit soort kennisnetwerken formeert zich thans om bepaalde thematieken heen (water; meervoudig ruimtegebruik; landbouw), waarmee vooral deskundigen hun expertise en invalshoeken kunnen delen. Kennisnetwerken zullen derhalve een belangrijke functie vervullen in de interacties en discoursen over de Groene Ruimte. Een opgave voor de toekomst is onder meer om de kennisinfrastructuur een bredere bruikbaarheid en toegankelijkheid te geven.

De genoemde processen in de Groene Ruimte geven een veranderende context waarin de institutionele wereld van recreatie en toerisme moet kunnen opereren. In de jaren tachtig heeft dit geleid tot een streven naar terugtreden van de overheid, decentralisering en privatisering. De intergemeentelijke samenwerkingsverbanden voor de traditionele openluchtrecreatie-voorzieningen hebben het in die context van vermarkting en krimp van de publieke sector erg moeilijk gekregen. Op dit moment wordt opnieuw een crisis en veranderingsbehoefte ervaren, om de gevestigde institutionele structuren te vervangen dan wel aan te vullen met nieuwe samenwerkingsvormen en netwerken. Mede door de heterogeniteit van de toeristisch-recreatieve sector blijkt het vormen van werkbare en uitgebalanceerde nieuwe allianties voor productontwikkeling nog een moeilijke opgave.

Investerings voor de toekomst

Is de verbrede recreatiesociologie in staat om onderzoek te doen en zich te mengen in de interacties en discoursen over de processen, die in de voorgaande paragrafen zijn beschreven? In 1991 verscheen een uitgebreide notitie van Dietvorst en Spee, in opdracht van de NRLO, waarin de stand van zaken wat betreft kennis en kennishiaten op het gebied van recreatie en toerisme werd weergegeven. In het kort kwamen deze neer op te weinig theoretische diepgang, een kloof tussen theorie en toepasbare uitwerkingen, te weinig geavanceerde methoden van onderzoek, beperkte internationale oriëntatie en uitwisseling, en ontbreken van bruikbare ruimtelijke concepten voor planning, ontwerp en inrichting. De conclusies van toen kunnen thans niet meer worden onderschreven. Theoretische diepgang is wel degelijk aanwezig. Veel meer zullen in de komende tijd inspanningen moeten worden verricht

om de praktische en innovatieve potenties van de theorieën te benutten. Ruimtelijke concepten voor planning, inrichting en productontwikkeling kunnen zeer goed worden verbonden met bijvoorbeeld in Wageningen ontwikkelde differentiatie in ervaringswerelden.

1. Geïnvesteed moet worden in onderzoek naar identiteit en differentiatie, accentuering van leefmilieus, eisen van leefbaarheid/toeëigening, de omgeving als erfgoed (historiserende benadering), reconstructie van natuurlijkheid, ruraliteit en stedelijkheid, confrontaties tussen en accommodatie van snel en traag; hiermee wordt een accent gelegd op het discours van de groene ruimte als stelsel van 'plekken'. Het gaat ook om een differentiatie in gecodeerde (gethematiseerde en geënceneerde) ruimten en ongecodeerde ruimten (niet nader aangeduide kwaliteiten, ruimte voor eigen ontdekking).
2. Gekoppeld aan het voorgaande moeten onderzoeksinspanningen worden gericht op de accommodatie van gedifferentieerd en gefragmenteerd tijd-ruimtelijk vrijetijdsgedrag.
3. Eveneens samenhangend met punt 1 zou onderzoek moeten worden geconcentreerd op de vervlakkende invloeden van commodificatie, versnelling en esthetisering.
4. De interactieve sturingsconcepten moeten voor de recreatie en toerisme nog veel verder worden uitgewerkt en door evaluatief onderzoek begeleid. Daarbij gaat het om netwerkvorming ten behoeve van productontwikkeling, waarbij aanvullende en soms strijdige principes van efficiëntie, democratie en 'ervaringskennis' onderwerp van onderzoek zijn; speciale aandacht zal moeten worden gericht op organiserende actoren van netwerken (makelen en schakelen).
5. Ter ondersteuning van interactieve sturing is onderzoek nodig waarbij ervaringsconsequenties van vormgeving worden ingebracht en uitgewerkt in ontwerp-ateliers, 3D animaties en GIS; de tien jaar geleden geschetste methodische achterstand kan nu worden ingelopen; voorbeelden van innovatieve productontwikkeling kunnen met de nieuwe ICT toepassingen zeer goed worden benut om aldus geconcretiseerde ervaringswerelden in te brengen in onderhandeling met allerlei belangen en actoren.
6. Concentratie van toerisme en recreatieonderzoek in de Groene Ruimte zal een geïntegreerde aandacht vergen voor water (vanwege de paradigma verandering in waterbeheer: naar een natter Nederland), stedelijke patronen (ruraal wonen, groene stad), en de relatie tussen de stad als dynamische vrijetijdsomgeving en vrijetijdsvoorzieningen in het landelijke areaal.
7. Meer onderzoek is nodig naar de regionaal overlappende netwerken van belangen en besluitvorming (landbouw, natuurontwikkeling, infrastructuur, verstedelijking etc.), die elk verschillende dynamieken kennen, verschillende interacties inhouden, verschillende verbindingen hebben met nationale en internationale processen, en die op uiteenlopende manieren beperkende randvoorwaarden en mogelijkheden bieden voor toeristisch-recreatieve ontwikkeling.

Tot slot

Samenvattend, recreatiesociologie is als wetenschapsterrein sterk veranderd en verbreed. De aanvankelijk vooral oplossingsgerichte wetenschapsbeoefening is verrijkt met theoretische invalshoeken. De sociologische optiek is een belangrijk bestanddeel gebleven van de nieuwe gedaante. De paradox is dat weliswaar niet meer gesproken kan worden van recreatiesociologie, maar dat het object van studie, hoe meervoudig ook, veel aan belang heeft gewonnen. De recreant of toerist is zowel de exponent als de metafoor geworden voor de mobiele (post)moderne mens, die pendelt tussen ervaringswerelden. Dit mensbeeld vormt een van de grootste uitdagingen voor de sociale en ruimtelijke wetenschappen.

Literatuur

Anderson, E.A. en H. de Jong. 1985. Recreatie in een veranderende maatschappij. Deel 1: een literatuurstudie. Mededelingen van de Werkgroep Recreatie. Landbouwniversiteit: Wageningen.

Anderson, E.A. en H. de Jong. 1987. Recreatie in een veranderende maatschappij. Deel 2: een casestudie. Mededelingen van de Werkgroep Recreatie. Landbouwniversiteit: Wageningen.

Ashworth, G.J. en T.Z. de Haan. 1998. Op zoek naar toeristische geografie. Rondgang langs de sociale geografie. Geografie, maart 1998: 37-40.

Beckers, Th.A.M. 1978. Inleiding in de rekreatiesociologie. Vakgroep Sociologie en sociografie. Landbouwhogeschool: Wageningen.

Beckers, E.a.1980. Huisvrouwen uit of thuis. De recreatie van huisvrouwen in de woonomgeving, deel I. Landbouwhogeschool: Wageningen.

Beckers, Theo en Hans Mommaas. Red.1991. Het vraagstuk van den vrijen tijd. 60 jaar onderzoek naar vrijetijd. Stenfert Kroese Uitgevers: Leiden/Antwerpen.

Castells, M. 1996. The rise of the network society. Blackwell: Oxford.

Castells, M. and P. Hall. 1994. Technopoles of the world: the making of twenty-first century industrial complexes. Routledge: London.

Dietvorst, A.G.J. 1989. Complexen en netwerken: hun betekenis voor de toeristisch-recreatieve sector. Inaugurele rede. Landbouwniversiteit: Wageningen.

Dietvorst, A.G.J. en R.J.A.P. Spee. 1991. Wat weten we van recreatie en toerisme?. Een beschouwing over kennis en kennishiaten. Met een bibliografie over de periode 1986-1991. Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, studierapport 20. NRLO/Landbouwniversiteit: 's Gravenhage.

Giddens, A. 1979. Central problems in social theory. Action, structure and contradiction in social analysis. MacMillan: London.

Harvey, D. 1990. The condition of postmodernity. Basil Blackwell: Oxford.

Hessels, A. 1973. Vakantie en vakantiebesteding sinds de eeuwwisseling. Gianotten: Tilburg/Breda.

Heuvel, Mark van der, Theo Beckers, Gerton Heyne en Jac Geurtz. 1997. Recreatie 2020. Bouwstenen voor een visie op de kwaliteit van de leefomgeving in de 21e eeuw. Vakgroep Vrijtijdswetenschappen/IVA, Katholieke Universiteit Brabant: Tilburg.

Karsten, L. 1980. Recreatie van de binnenstadbewoners: Een explorerend onderzoek naar de vrijetijdbesteding en beleving van in de binnenstad wonende leden van een- en tweepersoonshuishoudens. Instituut voor Stedebouwkundig Onderzoek: Delft.

Kerstens, A.P.C. 1966. Platteland en recreatie. Landbouwhogeschool: Wageningen.

Koetsier, J.A. en F. Thissen. 1982. Recreatie en geografie. In: B. de Pater en M. Sint. Red. Rondgang door de sociale geografie. Wolters Noordhoff: Groningen/Amsterdam.

Lengkeek, J. 1996. Vakantie van het leven. Over het belang van recreatie en toerisme. Boom: Amsterdam.

Long, N. 1992. From paradigm lost to paradigm regained? The case for an actor-oriented sociology of development In: N. Long and A. Long. Eds. Battlefields of knowledge. Routledge: London/New York.

Mommaas, H., W. Knulst en M. van der Heuvel. 2000. De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: 's-Gravenhage.

Mulder, A.F. 1974. Territorium-verschijnselen in een recreatielandschap. Universitaire Pers: Delft.

Pine, B. J. and J.H. Gilmore. 1999. The Experience Economy. Harvard Business School Press: Harvard.

Rijksdienst van het Nationale Plan. 1962. Mensen op Zondag. Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf: 's-Gravenhage.

Rijksdienst voor het Nationale Plan. 1963. Recreatieruimten in Nederland. Studierapport van het Bureau Rijksdienst voor het Nationale Plan. Publicatie nr.15. Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf: 's-Gravenhage.

Wippler, R. 1968. Sociale determinanten van vrijetijdsgedrag. Van Gorcum: Assen.